

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

**De Ab||roganda Missa || Privata Marti-||ni Lvtheri ||
Senten-||tia**

Luther, Martin

Wittembergae, 1522

VD16 L 3619

Allegoria Synagogae.

urn:nbn:de:hbz:466:1-33296

Non occides,
Non forniceris,

Non furtam facias,
Nō dices falsum testimoniū
Nō concupisces uxore proximi tui.
Non concupisces rem proximi tui,

Ita & sacerdotia comparabuntur aduersaria sibi maxime.

SACERDOTIUM,

CHRISTIANVM,

Christus summus sacerdos,
Lex eius, gratia uitæ,
Sacrificium, corpus uiuum.
Opera bona, seruire pximo,
Peccata, prædictorū omissio
Pœna, mors æterna,
Merces, gloria æterna,
Ministri, prædicatores Euan-
gelii.

Vsus, crux leta,

Vides ex prædictis lector, me nihil falsi dicere, de papistico & sacerdotio & legislatione, atq; si hæc non satisfaciunt, offero me paratum adhuc pluribus conuincere eos, ex propriis eorum scriptis, esse tales, quales iam publice accuso. Scito ergo Papam esse germanum illum & tota scriptura prophetatum Antichristum, abominationem ultimam mundi, quem iam cepit Christus interficere spiritu oris sui, destruetq; prope diem illustratione aduentus sui, quem certissime expectamus & uocamus. Et cur non recreandi spiritus gratia, etiam sacra allegoria aliqua ludamus in istam abominationem, cōparantes synagogam ecclesiæ?

ALLEGORIA SYNAGOGAE.

Fuere in synagoga, quæ insignius celebrantur. Primo, sanctum illud & legitimum a deo institutum sacerdotium Aaron.

K iii

Dic nō occidendū, sed tñ occide
Dic non fornicandum, cogitamen fornicati.

Dic non furandū & furare.
Dic, nō mentiendū, sed mētire.
Dic, non concupiscendum, sed nega hoc esse peccatum.
Dic non concupiscendum, sed scias licere concupiscere.

PAPISTICVM.

Papa summus sacerdos.
Lex eius, traditio iuris canonici.
Sacrificiū, Eucharistia & pecunia
Opera bona, ceremoniæ.
Peccata, prædictorū omissio.
Pœna, excōmunicatio ficta.
Merces, pax & opes mundi.
Ministri, buccæ bullarum.

Vsus, mala conscientia.

Antithesis sacerdotiorum, Christi & Pa-
pæ.

Deinde sacerdotiū Bethauen uitorū aureorū erectū per Hiero-
boam. Ad hæc sacerdotia Excelforū. Insigne etiā sacerdotium
Baal per Achab institutū. Vltimo omniū terribilissimū, cultus ido-
li Moloch. Inter quæ uidemus mitissime omniū aīgū, sacerdo-
cia excelforum, acerrime uero sacerdotiū Baal & idolum Mo-
loch. Erant præterea diuersorum idolorum uariæ idolatriæ, ut
Baal Phogor, Astarte dea Sidoniorū. Item idolorum Amon &
Moab, sed non ita diuturnæ & uulgares. Igitur sacerdotes ueros
omnes pie Christianos arbitramur id esse in Ecclesia, quod sacer-
dotes Leuitici erant in synagoga. Sacerdotes uero collegiatis &
Episcopos Papist. eos esse id, quod sacerdotes Bethel. Antiquos
uero monachos, & Eremitas sacerdotes Excelforū. Baalitas, reli-
giosos posteriores & mendicantes fratres. Moloch autē, uniuersa-
firates studiorū, quas & Gymnasia Epheborū & græcas glorias
uocat liber Maccabeorū. Atq; ut illic multitudo eorū impleuit
terram, ut de tanto populo, Eliæ diebus, tantū septē milia fue-
rint reliqua, ita hæc multitudo impiorum occupauit orbem,
ut non plures appareant modo ueri sacerdotes, quam tunc ueri
propheta. Arguebant autem & illi a multitudine dicentes, Po-
pulus dei non errat, sicut modo dicunt, Ecclesia non errat, seu
ut Hiero. xvii. eos recitat. Non peribit lex a sacerdote, nec consi-
liū a sapiente, nec sermo a propheta. Siquidē & ueri Leuitici sacer-
dotes, & ueri propheta & uere sapientes aliqui, cū illis errabant
& seducebant, sicut & Christus dixit, In Ecclesia sua uere Chri-
stianos & electos esse seducendos, per multitudinē illā impiorū.

Videamus igitur nomina & ritus, ac primū sacerdotiū excel-
forum nitebatur exemplis patriarcharum, qui in locis illis deū
adorauerāt. Sic mulier Samaritis Iohan. iiii. arguit ab exemplo
patrū, qui in monte Garisim adorauerant. Et in Amos, allegat
Excelsa Iudæ Galgala, quod in eo loco circumcisi fuerint, & alii alia loca, nō
multum absimili studio, quo etiam nunc solent loca erectis sa-
cellis honorari & uisitari, in quibus, sanctos aliquos fuisse con-
uersatos constat, ut est S. Vuolfgangi in alpibus, itē S. Meynar-
di, S. Galli, & multorū aliorū, Non malū opus, nisi usu tandē
fieret malū exemplū superstitionis & operū (contra fidem, quæ

cōmunis ubiq; sanctificat omnē locū & personā & exaltaret glo-
riā & opinionem. Quo significati sunt monachi illi & Eremitæ, Monachi ve-
teres.
qui sanctos uiros, externa cōuersatione imitantes, tandem fide
posthabita, in sola specie operū illorū herent & sese sacrificant
deo, existimantes se deo perfectius seruire reliquis Christianis,
cum sine fide agentes, multo sint peiores. Atq; hi ferendi sunt,
dum fidem patrū imitantur. Quales a principio S. Benedicti,
Augustini, Antonii fuere discipuli. Sic excelsa aliqua nō duplici
erūt, ut illud in Gibeon maximū. iiii. Reg. iiii. in quo Salomon sa-
crificauit. Et illud in quo Samuel moratus Saulē unxit, q̄a in fi-
de agebāt, nō in solo externo patrū exēplo, sicut posteriores fa-
cere solent. Atq; hi oēs adhuc in præceptis dei hypocritæ sunt.
Excelsa. n. ista, iustitiæ legis diuinæ sunt operib. sine fide partæ.

At sacerdotiū Bethel, nullius boni usus est, sed semper aduer-
sus Leuiticū sacerdotiū. Ita sacerdotiū Papisticū, quia traditio-
nibus hominū constat, semper aduersatur, non tantū fidei &
Christiano sacerdocio, sed & legi dei ac Leuitico sacerdotio. Ia-
ctantia tamē penes ipsos est, q̄ soli sint Ecclesia & populus dei, Ethauen Sa-
maria.
quia locus eorū, Bethel, id est, domus dei uocat, qd̄ propheta
Oseas mutare est ausus, & appellare Bethauen, id est, domū ini-
quitate seu doloris, hoc est, iustitiæ impiæ, quæ cōsciētias excar-
nificat, sed nō impune, nec sine sanguine. Sicut si modo papistis
Ecclesiā iactantibus, nomē id mutes & appelles eos synagogam
Saranæ, id qd̄ uere appellant, sed nō impune. Hæreticus. n. es &
exurēdus, q̄a Ecclesiā sicut Oseas, Bethel, blasphemasti. Huic cō-
sonat & nomen Hieroboā, qd̄ intelligit̄ autor, magister, maior
populi, ut cuius autoritas in populo ualet ad docendū. Sic. n. Pa-
pa de seipso dicit, Vbi est maioritas, ibi est mandandi auton-
tas. Et maiorē se om̄ibus, deniq; magistrū Ecclesiarū, rabi scili-
cet populorū, hoc est, reuera Ieroboam facit. Vituli aurei sunt,
dogmata suo spiritu conflata. Sacerrimū illud ius canonicū, in
quo nō minus ueritatē pietatis iactat inueniri, quā ille olim ia-
ctabat, deū uerū in uittulis aureis coli. Constat. n. dogmata per
idola significari, multis locis scripturæ, quod & uittulus aureus
Aaron factis mōstrat. Stilo enim formatū illū scribit Moses, id
est, scripturis sacerdotum & pontificum sunt impia dogmata. Sacerdotes Pa-
pisticū.

Quod autem duos facit vitulos, unum in Dan, ad aquilonē, alterū in Bethel ad meridiem ponens, significat idolum Papæ sibi arrogare (sicut scribit) iura utriusq; imperii cœlestis & terre- ni. Nō solum enim conscientias coram deo regere, sed & impe- ria & regna & omnes res mundi iudicare, transferre & disponere præsumit, in aquilone temporalium, & meridie spiritaliū re- rum gloriosus. Dan enim iudicantem sonat, & est ius canonicū ea parte, ubi crepat, iudicantium thronos a sede Apostolica sen- tentias expetere. Bethel uero, ea parte, qua in templo dei sedet, aduersatus & elatus supra omnem deum. Templum enim dei conscientia sunt, in quibus ille posito idolo suo regnat. Sunt igitur, uitulorum & Bethauen cultores, omnes isti sacerdotes ra- suræ, uncturæ & longæ tunicæ, qui in iis iuribus sanctissimi, deo seruiunt die & nocte. Iste est Hieroboam, de quo toties repetit scriptura, quod peccare fecit Israel, quia fidem extinguit & ope- ra exaltat, quod est summum peccatorum.

Baal Sacerdotium uero Baal, deuotarium imo impietati deuotū
Monachi re- dum malum, religiosos scilicet, substantialibus suis tribus uotis
centiores, factos uxores ipsiusmet dei. Sibi enim arrogant proximū locū
apud deum, propter uota sua. Achab, dicitur frater patris. Et
hoc hominum genus, non alio nomine se patitur nominari,
quā fratres, patres, hoc est, Achabitæ. Vxor eius Isabella seu Je-
sabel, cohabitaculum uel cohabitationem sonat, quasi spiritus
diceret, Cenobitæ, conuentuales, cohabitantes sunt isti fratres,
patres. Baal uero idoli nomen, maritum proprie significat, seu
uirum coniugem. Quia dogma eorum est, sese perpetuo uoto
obedientia deo obstringere, deo non iubente, sicut uxor uiro
obstringitur. In qua re differunt a priscis monachis & eremitis,
qui patrum exempla libere sequebantur. Hi uero uoto sese ma-
Samarita, ritant deo, ultra imo contra fidem in perpetuum. In Samaria
autem uiget hic cultus. Quid est hoc aliud nisi in externa obser-
uantia locorum, uestium, ciborum, sicuti uiderimus in eis fieri &
Samaria enim obseruantia uel custodia dicitur. Lanceis uero &
cultis sese incidunt ritu suo, dum statutulis & articulis indies
nouis.

nouis seiplos discrutiant, semper discentes & nunquã ad uerita-
tis scientiam peruenientes. Nam Achab cultu Baal, non puta-
bat, nisi uero deo sese obsequi, quod ex O. ea patet, ubi domi-
nus promittit, Non uocabit me amplius Baalim, sed Baali, id
est, Non uocabit me uiri, sed uir meus, scilicet simplici & una
fide, nõ multis operum uarietatibus me colet. Ita & hi suis uo-
tis, non uid. nt, ut sibi ipsis, non deo seruiunt, cum deo sola
fide, nõ autem operibus a nobis electis seruii possit. Quicquid
enim ille non mandat & a nobis ipsis eligitur, damnatum est
per illud Deut. xii. Non facies quod tibi rectum uidetur. Abun-
de enim præcepta sunt, quæ facere debemus, ut electiciis nihil
sit opus, quin Electicia semper aduersantur præceptis dei, prop-
ter speciem suam, sicut Baal aduersatur deo uero.

Vitimum est idolum Moloch, quod a Malach, id est, reg-
nauit. uenire non est dubium. Et seruus ille pontificis, cuius Pe-
trus abscidit auriculam, Malchus uocatur, Reginus scilicet *ἡ βασιλῆος*.
Huius cultum describunt Moses & Hieremias fuisse
eiusmodi, ut filios ei igne exurerent, arbitrati scilicet deo maxi-
mum & summum obsequium sese prestare, quod exemplo Abra-
hæ, filiis propriis non parcerent, non modo non uocati, sicut
Abraham, sed etiam sine fide, & cum summa impietate, ideo
non deo sed demoniis eos lustrasse filios suos, psalmus. lxxvii.
testatur. Quod enim illo uocante & mandante non fit, non sibi
sed demoniis, qui hoc suggerunt, fit, quantumlibet nomen dei
pretextatur. Academiæ ergo hic putabo figuratas, in quibus op-
tima & electior pars iuuentutis Christianæ offertur, quasi in ho-
locaustum deo, ut ibi erudiantur & toti diuini fiant. Credit enim
uulgus non esse locum sub cœlo, in quo possit iuuentus rectius
institui, adeo ut & religiosi huc conuolent. Extra enim Acade-
miæ didicisse est nihil didicisse. In Academiis uero studuisse est
omnia nosse. Ibi diuina & humana omnia doceri putantur. Ne-
mo enim huc filium mittit, alia opinione, quã quod nõ possit
usquã melius mitti. Summum deo obsequium prestant, quod
filios offerunt formandos, ad eruditionem pietatis, utiles futu-
ros facerdores, prædicatores, rectores, qui toti fiant peculiarius

Moloch sacrile-
gus & male-
dictus scholæ.

dei. deo & hominibus necessarij. Huc pertinet nomen Moloch, quod regem uel regum significat, quod hoc genus studij faciat insignitos gradibus promotionibusq; & idoneos ad regendum ceteros. Videmus enim ex Academijs sumi omnes, qui ad gubernacula aduocentur. Et qui non est graduatus aut membrum Vniuersitatis, non est qualificatus, ad ambonem, ad plebanum &c. (ut loquuntur) Coronetur uero primus asinus, & sic imperet. Et non uident parentes, nec qui uident curant adulescentes hic pessimis moribus perdi, nullo prohibente. Iam scortatio, comestatio, & alia manifesta flagitia, mitius perdunt. At quod imbuunt philosophicis, gentilibus, humanis, impijs & sacrilegis opinionibus, hic est ille ignis Moloch, nullis lachrymis satis deplorabilis, cum per eum ii maxime deuorentur & pereant, qui sunt studiosissimi & pudicissimi in Academijs iuuenes. Tanta est furor dei super istam uallem Tophet & Hinnam, ut ii peius pereant qui plurima discunt, & modeste uiuunt, quam ii qui nihil discunt & libidinibus corumpuntur. Hi enim nihil discunt quod dediscendum sit, sciunt enim sese male facere, illi uero uenenum hauriunt, quod forte nunquam euoment, tenentes pro bono, quod malum est, imbuturi & eos quos docendos suscipiunt similibus opinionibus. Et iis puteis abyssi imputandum est, quod sol Euangelij obscuratus est fumo putei. Ex isto enim fumo prodeunt locustae istae, quae omnes cathedras occupant, omnia gubernacula administrant, ut Academijs ab initio mundi Satanas nihil excogitaret praesentius, ad uastandam fidem & Euangelium toto orbe, nec conueniebat hoc malum surgere, nisi in fine mundi, cum iam ira dei grauatus mundus, peccatis preualentibus ad tartarum & damnationem suam appropinquasset. Talia enim necesse est audire populum miserum, qualia sui Molochitae didicerunt in Academijs. Didicerunt autem non nisi summas blasphemias dei, ut ex decalogo Papistico liquet. Nec licet alios pastores, quam tales aspiciam haberi. Apud Hieremiam uocatur uallis illa Gehinnam, unde Christus sumpsit gehennam, quod quid significet non satis scio. Ge, uallem sonat, Hinnam, potest sonare uania, quae quia iudicare non possum, omitto. Mihi a uerbo

Considerate
hęc Christiani
adulescentes.

Quid Gehenna.

733 Iam uenire uideretur, quod significat depascere, deglubere & attenuare, quomodo tyranni uel usurarii deglubunt & exungunt populum, ut sit Gehinnam, uallis deglubentium eos & depascantium eos, qui cum populo praesint, uice pastorum, & eos pascere uerbo uitae deberent, pestilentibus uniuersitatum doctrinis, insensibiliter depascunt & deuorant in corpore, rebus & anima. Et tales quidem nobis dant Academiae, synagoga illae perditionis. Vides ergo, ut Ecclesia synagoga per omnia respondeat hac allegoria, & quia pauci sint, qui ab his perditionibus seruari possint, cum hac non solum eant optimi, pingues, & quidquid aliquid est in Ecclesia, sed & electi hic seducantur. O miseros nos, qui sub hac nouissima, sub tot Baalitis, Bethelitis, & Molochitis, speciosissime fulgentibus, totum orbem deuorantibus, nomen Ecclesiae solis iactantibus, securi sumus & ridemus nec flemus die ac nocte sanguinis lachrymas, super contritione hac Ioseph pessima, & super interfectione filiae populi nostri crudelissima.

In fine, Si haec omnia non mouent, sinant tamen a se impetrare me miserum, quotquot sunt sacrifices missarum, quod omni humilitate & toto corde ab eis peto. Nempe ut saltem hoc concedant suae propriae salutis aliquod remedium, ne inuiti sacrificent aliquando, aut intuitu census & comodi sui. Vtinam hoc saltem obtineam. Probet itaque sese quilibet, & ubi talem sese inuenierit, ut nullo modo esset celebraturus, nisi cogere uel timore amittendi sacerdotii seu praebendae, uel infamiae & obloquutionis humanae, uel affectu capiundae (quam uocant) praesentiae, uel quocumque alio affectu, qui non sit fidei rectae. Hic (inquam) caueat, ne celebret, sed potius tota uita abstineat, si non potest aliter. & mandata uel uerba hominum ad celebrandum cogentia prorsus conculcet pedibus. Melius est enim hominum mandata conculcare, in quibus non potest peccari, quam incurere in diuinae maiestatis tam salutare & uiuificum mysterium. Neque enim mundus premitur maioribus & pluribus peccatis, etiam si peruersitas deesset impii sacrificii, quam hac indigna celebratione sacrificum & communione laicorum toto orbe inundantissima. Fidei autem rectae affectus est, non accedere, nisi animo quaerendae misericordiae

Crassiores ab
usus missae.

Pius usus Eucharistiae quis
sic.

& remissionis peccatorum, hoc est, esurire & sitire iustitiam. Esurientem enim & inane animam requirit & replet, hoc regale & magnificum conuiuium. Diuites, saturos, fastidientes aut hominum gratia & pecuniæ intatu uenientes dimittit inanes, imo cum Iuda tradit Satanæ ad æternâ mortem. Non quod confirmatum uelim celebrandi negotium, sed cum præualente traditionum & inolitæ consuetudinis tyrannide, desperata sit catholica instauratio huius diuini testamenti, id saltem efficiamus, ut fide recta incedentes, minus peccemus, si forte cum errantibus electis tandem saluemur. Video enim quâ plurimos incredibili redio, alios autem perturbata, seua, atq; tandem contemptrice conscientia accedere, nihil quærentes, nisi ut opus ipsum perficiant, & debito sese liberent, aut lucro potiantur, aut ruborem euadant. O horrendam hanc & miserabilem præsumptionem.

¶ Et, ut ad uos Wuitembergen meos reuertar. Utinâ apud uos saltē crescat & impleatur scandalū hoc pharisaicū, & aliquādo orbis papistarum iacet & dicat. Ecce Wuitembergæ cessauit cultus dei, quiescūt uoces & organa, & nemo amplius celebrat, facti sunt omnes hæretici, Antichristiani & insani. O utinam mihi contingat audire, Rapaces istos rabidos & blasphemos, qui latent. Nonne iste est Ezechias, qui abstulit excessa & altaria dei & dixit Iudæ & Hierusalem, coram altari isto adorabitis? rursum uos esse, qui cum Isaiâ subsannetis etiâ dominum eorū Sennacherib, loquatur Syriace siue Iudaice. Missas quiescere & clamores horarum silere mirabuntur Papistæ, at charitatem se uientem proximo, & hostiam uiuentem corporis, ira, contemptu, libidinibus, luxu extingui rident, sicut decet Papistarum & sapientiam & pietatem. Habetis & uos Bethauen quandam, domū illam omnium sanctorum, Sanctificationem principis Fridrici, quâ hereditate accepit, & per Papistas deceptus uehementer magnificauit & ampliauit. O quanti pauperes in ista regione, poterant tantis sumptibus iuari, quos amicos sibi parasset de mammona iniquitatis, qui deficientem aliquando in æterna tabernacula reciperent, ut hoc exemplo metuendū sit, Principum & Heroum opes raro dignas esse, quæ piis causis ser-

uiant, quod raro & parte sint sine Nimrodi exemplo. Sed hoc uno uos per gratiam dei superbire potestis, quod princeps est minime tyrannicus, neq; stultus, neq; preceps, neq; sauius, tum ueritatis patientissimus, & a temerariis iudiciis abstinentissimus nō minus tamē & malis metuendus & bonis suscipiendus. Quarum rerum praesidio cū sitis oportune adiuti, tanto facilius uobis est perficere, quod cepistis. Vocante uos, per has occasiones deo & manū suam porrigente. Celebris est in terris istis, me puero, saepe cantata propheta, Esse redimendum sepulchrum dominicum per Fridricum imperatorem. Et ut mos est prophetiarum, quae pro obscuritate ante implentur quam intelliguntur, tum longe in aliud spectant quā uulgo sonant, uidetur mihi & ista, in hoc Fridrico nostro impleta. Quod enim sepulchrum domini rectius intelligas, quā diuinam scripturam? in qua ueritas Christi, per Papistas occisa, sepulta iacuit & custodientibus militibus, id est, mendicantium ordinibus & prauitatis haereticæ inquisitoribus, ne discipulorum quisquā eam raperet? Nā sepulchrum illud corporale, quod Saraceni tenent, non magis est curae deo, quā boues illi esse curae, Paulus dicit. Negari autē non potest, apud uos sub Fridrico isto, scriptura uiuam ueritatem refluuisse. Quid si ego gloriar me uel angelum uel Magdalenam fuisse? At mouet forte, quod Imperator non sit. At quantū satis est ad implendam prophetiam, nonne in Comitiis Electorum, concordibus suffragiis & designatus & petitus est in Imperatorem. Eratq; uere Imperator, nisi nolisset. Apud deum nihil refert, quā diu fuerit Imperator, modo fuerit aliquando. Ludere fortassis hic uideor. At Iudam sane, quin & addam, ut etiā insaniā, & admirabor, unde fiat, ut in isto abiecto angulo terrarū deus uoluerit suscitare suū uerbum, tum quod praeter Iudaicam terram nulli parti terrarum accidisse putem, ut oppida & pagi, quin & ciues hebraicis nominibus uocentur. Unde enim uobis, Ephrata, Hebron, Resen, Panrec, Globoc, Zidon, Iesse, Damascus, Dibon & multa similia? tum ipsa Vuittemberga a candore montis dicta, quid est nisi mons Libanus? Libanus enim candidum sonat. Sed satis haec ad ludum.

Hoc seruum est, esse uobis donatum præ cæteris, ut purâ & primitiuam Euangelii faciem uideatis, nunc quoniã & spirituũ amulatores facti estis, uestrum est, eandem faciem proferre in lucẽ, & aliis quoq; exemplo uestro spectandam prebere, tantum id curetis, ut unanimiter idem & sapiatis & faciatis, & mutuas manus porrigatis sine disceptatione. Quod si quis infirmus est, olus manducet & manducantẽ nõ iudicet, rursus qui firmus est, non manducantẽ non spernat. Cæterum si aduersarii uel etiã amici, qui res nouari a uobis ægrius ferent, pro humana illa prudentia & ciuilitate malignius uestrum propositum interpretati fuerint. Scitote, quoniã nisi theatrum sitis, deo, angelis & hominibus, nondum Christiani estis. Quis enim omnium obstruat os? aut quis omnibus & singulis propriam rationem reddat? Verus prouerbium est, eum qui ædificat in publico, multos magistros habere. In omni spectaculo plures sunt spectatores quam actores. Sint hominum uerba & maneant folia. Sint hominum iudicia & maneant bullæ, uos quod conscientia secundũ deum dicitur, absq; personarum respectu sequamini. In hoc enim uolui hanc Epistolam libro non uno prolixiorem ad uos confirmandos mittere, ut cooperator & particeps fierem uestri spiritus in Christo. In quo si non frustra laboraui, gratias ago domino qui uos multiplicet, augeat & seruet in cognitione Ihesu Christi, domini nostri, cui est gloria in omnia secula seculorum Amen.

Scitiss. Adagium:

IMPRESSVM VVITTEMBERGAE
MENSE IANVARIO.
AN. M. D. XXII.